

УДК 316.444.5:37.013

ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ» У ПЕДАГОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Н.В.Латуша

***Анотація.** У статті проаналізовано наукову літературу з проблем професійної мобільності, виокремлено її типи, зовнішні та внутрішні чинники, які визначають актуальність професійної мобільності.*

***Ключові слова:** мобільність, професійна мобільність, особистість, кваліфікований робітник, готовність до професійної мобільності.*

***Аннотация.** В статье проанализирована научная литература по проблеме профессиональной мобильности, выделены её типы, внешние и внутренние факторы, которые определяют актуальность профессиональной мобильности.*

***Ключевые слова:** мобильность, профессиональная мобильность, личность, квалифицированный работник, готовность к профессиональной мобильности.*

***Annotation.** The article analyzes the scientific literature of the problem of professional mobility, considered the pedagogical aspects of this subject, formulated and analyzed the basic definitions of professional mobility. Selected types and aspects of professional mobility, external and internal factors that determine the relevance of professional mobility.*

***Keywords:** mobility, occupational mobility, personality, skilled worker, commitment to professional mobility.*

Вступ та постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні соціально-економічна ситуація в нашій державі зазнає серйозних змін, які впливають на суспільні відносини. Реформи економіки України та розвиток ринку праці висувають принципово нові вимоги до підготовки висококваліфікованих працівників у вищій професійній освіті. Підготовка конкурентоспроможних спеціалістів повинна здійснюватись у вищих навчальних закладах, які випускають значну кількість випускників, котрі сьогодні та й найближчим часом будуть брати активну участь у соціально-економічному розвитку нашої країни.

Нинішніми плюсами розвитку вищої професійної освіти мають бути нові вимоги до підготовки сучасних спеціалістів, котрі повинні володіти не тільки фундаментальними та поглибленими знаннями в своїй галузі, але й бути ерудованими, мати широке професійне й креативне мислення, не боятися висловлювати сміливі ідеї та приймати неоднозначні рішення, оскільки кожен фахівець повинен бачити увесь світ крізь призму своєї спеціальності. Тому головним завданням будь-якого вищого навчального закладу є формування професійно мобільного кваліфікованого працівника, конкурентоспроможного на ринку праці, професійно компетентного, готового до кар'єрного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Питання визначення понять мобільність та професійна мобільність є предметом дискусій та обговорення науковців різних галузей наукового знання, таких як соціологія, економіка, психологія, філософія, педагогіка. Вітчизняні вчені 70-х років ХХ століття у своїх дослідженнях розглядали професійну мобільність не як предмет самостійного вивчення, а як предмет соціальної стратифікації радянського суспільства (Л.Бендикс, С.Кугель, П.Сорокін, М.Яценко та ін.). У роботах Т.Заславської, Н.Ривкіної, В.Подмаркової розроблена методологія аналізу трудової кар'єри фахівця, досліджено механізми зміни праці. У роботах педагогів В.Шубкіна, В.Мартинюк, В.Ядрова професійна мобільність розглядається з позиції професійного самовизначення випускників, адаптації на робочому місці, підвищення кваліфікації, пошуку роботи.

Останніми роками українські вчені виявляють безпосередній інтерес до формування професійної мобільності майбутніх випускників вишу (А.Ващенко, О.Гусак, Є.Іванченко, Н.Кожемякіна, Ю.Клименко, Л.Сушенцева). У дослідженнях вітчизняних учених підкреслюється, що професійна мобільність сьогодні виступає найважливішою складовою кваліфікаційної характеристики спеціаліста.

Мета статті: проаналізувати основні педагогічні підходи до визначення сутності поняття «професійна мобільність» у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Для України особливе значення має забезпечення професійної мобільності робочої сили, що є передумовою ефективної реструктуризації національної економіки, а також гармонізації інтелектуальних рівнів різних груп населення, яка важлива для досягнення соціальної справедливості, а отже – стабільності суспільства. Довгострокові засади реалізації цих потреб забезпечує саме якісна й доступна освіта, потужна й розгалужена мережа навчальних закладів, у яких здійснюється безперервна, багаторівнева та багатопрофільна фахова підготовка громадян.

Аналіз літератури засвідчує, що існує «мобільність» різних видів: академічна, екологічна, культурна, професійна, соціальна, територіальна, трудова. Так, у новому словнику української мови «мобільний» трактується як «здатний до швидкого пересування, рухливий, мінливий» [11, с. 209]. Найбільш вивченим у сучасній науці є поняття соціальної мобільності, яке досить широко використовується в соціологічних дослідженнях (термін був заснований П. Сорокіним).

У педагогіці поняття «професійна мобільність» виникло не так давно. Опрацювання словникової літератури показало, що поняття «професійна мобільність» досить об'ємне й неоднозначне за своєю трактовкою. При цьому воно має складну структуру. Так, у великому психологічному словнику професійна мобільність визначається як «здатність і готовність особистості досить швидко й успішно опанувати нову техніку та технологію, набувати знання й уміння, яких бракує, що забезпечує ефективність підготовки до нової професійної діяльності» [4, с. 24]. У «Сучасній енциклопедії» за редакцією Е. Рапацевича, з педагогічного погляду, професійна мобільність – можливість і здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці.

Словник «Професійна освіта» визначає професійну мобільність як «здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку із змінами техніки й технології виробництва. Професійна мобільність виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених професійних знань, а також готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання виробничо-технічних завдань» [6, с. 194].

Активний аналіз проблеми в професійній педагогіці розпочався у 70-ті роки ХХ століття. Професійну мобільність на той час визначали переважно як готовність робітника, у тому числі державного службовця, до швидкої зміни у виконанні виробничих завдань, робочих місць і навіть спеціальностей у рамках однієї професії або галузі, здатність швидко опанувати нові спеціальності або зміни в них, що виникають під впливом технічних перетворень [10, с. 467-472].

Інтерес до професійної мобільності спеціалістів викликаний радикальними змінами довколишньої дійсності: переходом до демократичної і правової держави та ринкової економіки, необхідністю наближення її до світових тенденцій економічного й суспільного розвитку.

У сучасному динамічному світі постійно виникають нові сфери діяльності, а технічний прогрес майже повністю змінює уявлення про умови праці в уже наявних галузях. Як наслідок, навіть протягом життя одного покоління можуть відбуватися серйозні структурні перебудови економіки, тому необхідно бути готовим до того, що здобутої освіти буде недостатньо й упродовж життя потрібно буде постійно підвищувати рівень своєї освіти або зовсім змінювати сферу діяльності.

Значущість професійної мобільності, на думку Н. Василенка, зумовлена декількома причинами, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні причини визначаються змінами в середовищі життєдіяльності людини, які можуть мати глобальний та індивідуальний характер. Глобальні зміни викликані реструктуризацією економіки, а індивідуальні – зміною професії, робочого місця, статусу в організації в результаті різних причин (стан здоров'я, зміна місця мешкання тощо). Педагог стверджує, що внутрішні причини обумовлені індивідуальною спрямованістю особистості. З одного боку вони визначаються мотивацією успіху, яка викликає в особистості прагнення до вдосконалення професійних умінь та навичок, саморозвитку, кар'єрного зростання, а з іншого боку – пізнім професійним самовизначенням, що передбачає перехід до професії, яка значно відрізняється за профілем від одержаної раніше професійної освіти. Сучасна ситуація в суспільстві вимагає від людини здатності до самозміни як способу прийняття виклику швидко змінюваній реальності з орієнтацією на автономність, незалежність, опору на власні сили [1, с. 15].

Науковець І.Хорев у своєму дослідженні теж розділяє поняття професійної мобільності на зовнішні й внутрішні чинники. Науковець зазначає, що зовнішні спричинені об'єктивною необхідністю зміни спеціальності, спеціалізації, статусу особистості. А вже внутрішні зумовлені індивідуальними особливостями, пов'язаними з мотивацією успіху, спрямованістю особистості на вдосконалення професійних навичок, саморозвиток, кар'єрне зростання. Внутрішні чинники можуть бути пов'язані

також із схильністю людини до зміни предметної діяльності, пізнім професійним самовизначенням, різноманітними особистими проблемами [9, с. 243].

Дослідження професійної мобільності Л.Рибникова ґрунтуються на дослідженнях Л.Лесохіної, яка розглядає поняття професійної мобільності з двох позицій:

1) зміна позицій, зумовлена зовнішніми умовами, а саме: відсутністю робочих місць, низькою заробітною платою, побутовою невпорядкованістю тощо, тобто соціальна мобільність зумовлена необхідністю адаптуватися до реальних життєвих ситуацій;

2) професійну мобільність можна розглядати як внутрішнє самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях і потребі в цьому самовдосконаленні. Підставою для цієї мобільності є грамотність, освіченість та професійна компетентність. У результаті особистість, що має внутрішню свободу, здатна швидко реагувати на зміни в соціумі [7, с. 130].

Наприклад, І.Шпекторенко розглядає професійну мобільність як:

1) здатність (тобто готовність) особистості досить швидко й успішно оволодівати новою технікою й технологією, набувати знань та умінь, які забезпечують ефективність нової професійно орієнтованої діяльності;

2) рухливість особистості, спроможність її до динамічного нарощування власного ресурсу, до швидкого пересування, змін;

3) ознаку кар'єрного розвитку індивіда;

4) процес переходу індивіда або професійної групи з однієї професійної позиції в іншу [10, с. 469-470].

Майже кожна людина сьогодні хоче щось змінити, щоб досягти успіху, який відповідає уявленню про достатній рівень життя. Виникає ситуація, коли порушення соціальних приписів є «нормальною», тобто психологічно й соціально очікуваною реакцією, детермінованою соціальними умовами. «Відхиленою» поведінкою вважається дотримання старого способу життя та професійної стратегії, які втратили свою актуальність і позбавили індивіда можливості жити гідно.

Професійна мобільність передбачає готовність фахівця за необхідності опанувати нову для себе професію. Вона зумовлена тим, що спеціалісти володіють додатковими професіями, мають певний ступінь їхнього засвоєння, хорошу базову підготовку (як умову швидкого освоєння нової професії), мотивацію, налаштовану на зміну трудової діяльності.

На сучасному етапі в педагогічній літературі висвітлено види професійної мобільності – горизонтальну та вертикальну. Під горизонтальною професійною мобільністю слід розуміти перехід індивіда з однієї професійної групи в іншу, що розташована на тому ж рівні в плані оплати праці й престижності професії, тобто переміщення фахівця без якісної зміни професії і кваліфікації. Під вертикальною професійною мобільністю розуміють переміщення індивіда з одного професійного прошарку в інший. Соціологи, як правило, під професійною мобільністю розуміють плинність кадрів, аналізуючи яку, вони констатують динаміку розвитку в суспільстві різних професійних груп. Педагоги професійну мобільність передбачають як оволодіння системою узагальнених професійних способів і вміння ефективно їх застосовувати для виконання кількості завдань у суміжних галузях виробництва й порівняно легко переходити від однієї діяльності до іншої. Професійна мобільність передбачає також високий рівень узагальнених професійних знань, готовність до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різних завдань в області своєї професії [2, с. 12].

Заслугує на увагу тлумачення терміна «професійна мобільність», наведення Н.Кожемякіною, яка досліджує професійну мобільність менеджерів-аграріїв як здібність і готовність особистості працювати в умовах швидких динамічних (горизонтальних і вертикальних) змін у рамках професійно-управлінської діяльності у сфері агропромислового комплексу України, а також в умовах певних соціальних перетворень (статусу, ролі, професії і т. ін.). Вона виділяє варіанти професійної мобільності:

1) за активністю участі в ній індивіда – активна (людина за власною ініціативою шукає нову роботу) і пасивна (у результаті втрати робочого місця за ініціативою роботодавця);

2) за рівнем вияву – горизонтально професійна мобільність (зміна місця роботи без зміни місця, яке обіймає особистість у структурі престижних професій), і вертикальна – зі зміною вказаного статусу;

3) за ступенем мінливості – професійна мобільність без зміни чи зі зміною профілю роботи;

4) за первинністю (вторинністю) – первинна професійна мобільність (зміна основного місця роботи) і вторинна (зміна другого місця роботи);

5) початкова мобільність (вибір профілю освіти, залежно (чи без неї) від батьківських професій [3, с. 8].

Дослідники Г.Міхненко і Ю.Мороз розглядають наступні типи професійної мобільності:

- 1) за певних обставин випусник вишу змінює сферу діяльності в рамках однієї широкої спеціальності, але при цьому явного професійного зростання не відбувається;
- 2) характер діяльності працівника зазнає тих чи інших змін у зв'язку з призначенням на нову (вищу) посаду;
- 3) працівник змінює одну професію на іншу, тією чи іншою мірою подібну до першої, що дозволяє хоча б в обмеженому варіанті спиратися на набуті в процесі навчання у вищій школі знання, уміння й навички: наприклад, викладач фізики ВНЗ переходить працювати до фізичної лабораторії науково-дослідного інституту й навпаки;
- 4) тип професійної мобільності, що означає кардинальну зміну професії, коли потрібно заново опанувати нове поле діяльності [5].

Наведена вище класифікація має в якості основи вираженість ступеня розрізненості між початковою спеціалізацією й тією, яка приходить їй на заміну, і одночасно змістову специфіку цієї відмінності.

На думку Ю.Клименко, яка досліджує професійно-педагогічну мобільність, важливу роль у дослідженні цього явища відіграє «ідеал», якого слід прагнути в професійній підготовці вчителів. Останнім часом у науковій літературі набуло поширення поняття «професійно мобільний педагог», під яким розуміється людина, спроможна вдосконалюватися, гнучко реагувати на нові вимоги та умови існування, адаптуватися до них (Л.Амірова); особистість, яка володіє сенситивністю до інноваційних змін в освіті, здатністю до внутрішньої мобілізації власних ресурсів з метою адаптації в освітньому середовищі, що постійно змінюється, нарощування власного ресурсу для розв'язання нових завдань, а також готова до оволодіння новими педагогічними технологіями (Л.Горюнова); інтегративна властивість особистості, що передбачає динамічний стан індивіда, здатного гнучко адаптуватися до зміни змісту та умов професійно-педагогічної діяльності, усвідомлювати необхідність безперервної самоосвіти й спроможного за її допомогою підтримувати свій професійно-творчий і соціальний потенціал (І. Нікуліна).

Висновок. Аналізуючи науково-педагогічну літературу та дослідження науковців із проблеми професійної мобільності можемо з упевненістю сказати, що названа властивість сьогодні є невідмінною складовою фахового профілю конкурентоспроможного працівника. Тому система освіти має бути орієнтована на результат навчання представлений уміньми й навичками самостійно здобувати нові знання, освоювати нові види професійної діяльності. У сучасному суспільстві сформовані в процесі навчання знання мають бути запорукою успішної професійної діяльності, що досягатиметься через професійну мобільність.

Перспективи подальших розвідок. Зважаючи на актуальність проблеми та необхідність її детального вивчення, у подальшому перспективним вважаємо розроблення проблеми професійної мобільності на основі ідей гуманізації.

Література

1. Василенко, Н. Формування професійної мобільності майбутніх соціальних працівників у процесі навчання у ВНЗ [Текст] / Н. Василенко // Науковий вісник. – 2012. – Вип. 18. – С. 14 – 18.
2. Іванченко, Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Є. А. Іванченко; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2005. – 21 с.
3. Кожемякіна, Н. І. Соціально-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. І. Кожемякіна Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2006. – 21 с.
4. Мещеряков, Б. Г. Большой психологический словарь [Текст] / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М. : Прайм-Евроник, 2003. – 672 с.
5. Міхненко, Г. Е. Професійна мобільність як показник якості професійної освіти фахівців-випусників ВНЗ технічного профілю / Г. Е. Міхненко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/2_82977.doc.htm (дата звернення : 12.12.2013). – Назва з екрану.
6. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
7. Пріма, Р. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема [Текст] / Р. Пріма // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2008. – №1. – С. 127 – 132.
8. Сущенко, Л. Професійна мобільність як сучасна педагогічна проблема [Текст] / Л.Сущенко // Креативна педагогіка : наук.-метод. журн. – 2011. – Вип. 1. – С. 129 – 136.
9. Хорєв, І. Теоретичні проблеми дослідження наукових засад професійної мобільності викладача вищої школи [Текст] / І. Хорєв // Вісник Львівського ун-ту. Сер. педагогіка. – 2009. – Вип. 25, Ч.3. – С. 242 – 249.
10. Шпекторенко, І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця [Текст] / І. Шпекторенко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 467 – 472.
11. Яременко, В. Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ, 2001. – 926 с.